

NORGES HØYESTERETT

Den 5. februar 2008 avsa Høyesterett dom i

HR-2008-00225-A, (sak nr. 2007/758), sivil sak, anke,

Staten v/Forsvarsdepartementet

(Regjeringsadvokaten
v/advokat Christian HP Reusch)
(rettslig medhjelper:
advokat Steinar Mageli)

mot

Ola Dieset
Per Helgesen
Anne Gunvor Midttun
Alf Tørris Rød
Berit Olsdatter Sjølie
Per Sjølie

(advokat Ola Brekken)

NORSKOG Norsk Skogbruksforening
(hjelpeintervenient)
Norges Bondelag
(hjelpeintervenient)
Norges Skogeierforbund
(hjelpeintervenient)

(advokat Bjørn Stordrange)

(advokat Karl Wahl-Larsen)

(advokat Ola Brekken)

S T E M M E G I V N I N G :

- (1) Dommer **Matningsdal**: Saken gjelder særlig forskjellige spørsmål ved fastsettelse av bruksverdierstatning for skog – herunder valg av kapitaliseringsrentesats.
- (2) Stortinget vedtok den 23. mars 1999 at et nytt skyte- og øvingsfelt for forsvaret skulle lokaliseres til Gråfjellet nordøst for Rena i Åmot kommune. Da Stortinget behandlet saken, ble det anført at grunneierne burde gis anledning til å få erstatningene fastsatt ved jordskifte slik at de kunne bytte skog mot skog. Dette ble fulgt opp ved at grunneierne krevde tiltaksjordskifte etter jordskifteloven § 1 andre ledd. 14 av de 55 berørte

grunneierne ønsket imidlertid å motta helt eller delvis kontant oppgjør. Forsvarsbygg inngikk en egen skjønnsavtale med dem. Med hjemmel i jordskifteloven § 6 første og tredje ledd behandles dette kontantskjønnet som en del av tiltaksjordskiftet.

- (3) Eiendomservervet omfatter i alt ca. 193 000 da. Eiendommene ble tiltrådt i 2002. Området har variert natur. I sør er det furuskog, mens det i nord er store myr- og kjølområder med granlier på begge sider og områder med snaufjell. Før ekspropriasjonen ble arealene brukt til skogproduksjon og utmarksnæring. I området er det flere eldre seterbygninger og skogshusvær som eierne har tatt i bruk som jakt- og fritidshytter. Det er et godt utbygd skogsbilvegnett som overtas av forsvaret.
- (4) Det er opplyst at staten i tillegg til det eksproprierte arealet har ervervet ca. 130 000 da skog som skal inngå i makeskiftet med de grunneierne som ønsker helt eller delvis å motta erstatningen i form av skog.
- (5) For de grunneierne som ønsket helt eller delvis kontantoppgjør, avhjemlet Hedemarken og Sør-Østerdal jordskifterett den 24. januar 2006 et såkalt "kontantskjønn" som i realiteten er et ordinært ekspropriasjonsskjønn etter skjønnsloven § 4.
- (6) Staten begjærte overskjønn ved Eidsivating lagmannsrett for sju av disse grunneierne, mens fem av dem begjærte overskjønn for å oppnå høyere erstatning. Fem grunneiere skal utelukkende ha kontanterstatning, mens Per Sjølie og Ola Dieset makebytter deler av det eksproprierte arealet. Overskjønnet omfatter totalt et areal på i overkant av 38 500 da varierende fra 21 000 da (Per Sjølie) til 93 da (Egil Grønstad).
- (7) Eidsivating lagmannsrett avsa overskjønn 5. februar 2007. De fleste postene er avgjort under dissens ved at skjønnsmennene voterte for en høyere erstatning enn rettens formann. For en av postene – vederlag for bruk av veger – er skjønnet enstemmig, men det er foreløpig ikke utmålt noen erstatning, idet lagmannsretten kom til at den ikke hadde tilstrekkelig faktisk materiale til å foreta en utmåling. Samtlige grunneiere er tilkjent bruksverdierstatning for tap av skog, seks for tapte utmarksressurser i form av tapt jakt, fem har fått erstattet tap av bygninger og en har fått erstattet en tapt grusforekomst. Lagmannsretten forhøyet erstatningene betydelig i forhold til hva som var tilkjent av jordskifteretten. Høyeste erstatningssum er kr 26 454 000 (Per Sjølie), mens lågeste er kr 576 100 (Egil Grønstad).
- (8) Staten har anket lagmannsrettens overskjønn til Høyesterett. Anken gjelder lagmannsrettens rettsanvendelse vedrørende flere forskjellige spørsmål. For noen av spørsmålene anføres det subsidiært at skjønnsgrunnene er mangelfulle. Høyesteretts kjæremålsutvalg har henvist anken til behandling med unntak for to spørsmål. Dette gjelder for det første en anførsel om at salgsverdien av skog er uriktig fastsatt. For det andre er anken vedrørende erstatning for bygninger nektet fremmet.
- (9) Etter at kjæremålsutvalget nektet anken vedrørende salgsverdien av skog fremmet, har ankemotpartene påstått anken avvist, idet det anføres at salgsverdien av skog etter nektelsen er rettskraftig avgjort.
- (10) Under saksforberedelsen for Høyesterett er saken hevet i forhold til ankemotparten Egil Grønstad. Ankesaken omfatter etter dette seks grunneiere.

- (11) For Høyesterett har NORSKOG Norsk Skogbruksforening, Norges Skogeierforbund og Norges Bondelag erklært hjelpeintervensjon til fordel for ankemotpartene. De to førstnevnte opptrådte også som hjelpeintervenienter for lagmannsretten.
- (12) Den ankende part, *staten v/Forsvarsdepartementet*, har i korte trekk anført:
- (13) Det bestrides at anken må avvises som følge av at Høyesteretts kjæremålsutvalg nektet å fremme statens anke over salgsverdiregningen. Det vederlaget som den enkelte grunneier skal tilkjennes, utgjør prosessuelt sett ett krav. Dersom overskjønnet oppheves fordi bruksverdien er utmålt på uriktig rettslig grunnlag, innebærer det at heller ikke salgsverdien er rettskraftig avgjort slik at den kan prøves på ny under det nye overskjønnet. Staten har dermed klar rettslig interesse i å få prøvd anken.
- (14) Ved fastsettelsen av bruksverdierstatning for skogen har lagmannsrettens flertall anvendt vederlagsloven § 6 første ledd andre punktum feil når salgsinntektene av skog i hogstklasse IV og V ble fastsatt ut fra en forutsetning om avvirkning på tiltredelsestidspunktet, og derfor ikke ble neddiskontert. Bestemmelsen må forstås slik at verdsettelsen skal baseres på hva som ville ha vært påregnelig avvirkningstidspunkt dersom ekspropriasjonen ikke hadde blitt gjennomført.
- (15) For det andre anføres det at lagmannsrettens flertall tok et uriktig rettslig utgangspunkt når flertallet, etter å ha konkludert med at all skog i hogstklasse IV og V skulle erstattes som om den ble avvirket i ekspropriasjonsåret 2002, likevel tok hensyn til prisutviklingen for tømmer fram til 2006.
- (16) Subsidiært anføres det at skjønnsgrunnene er mangelfulle. Før skjønnet hadde staten fått utarbeidet svært detaljerte forstlige registreringer av hele det eksproprieerte arealet. Når lagmannsrettens flertall delvis fravek disse registreringene, skulle flertallet ha gitt en grundigere begrunnelse for dette.
- (17) For det tredje anføres det at lagmannsrettens flertall har foretatt en uriktig håndtering av det beløpet som etter skogbruksloven § 14 ved avvirkning av skog må avsettes til skogfond. Det riktige ville være å regne dette beløpet som en driftskostnad ved avvirkningen og ikke som en investering i fremtidig skog.
- (18) For det fjerde anføres det at lagmannsrettens flertall har anvendt uriktig kapitaliseringsrentesats. Høyesterett har i sin praksis etablert en ”prejudikatrente” på fem prosent. Denne rentesatsen kan fravikes i to tilfeller: Dersom generelle forhold i næringen tilsier det, kan det anvendes en *høyere* rentefot. Videre kan det gjøres unntak dersom det foreligger spesielle forhold vedrørende den enkelte eiendommen. I så fall kan det både anvendes en høyere og en lågere rentesats. Rentensatsen på fire prosent, som lagmannsrettens flertall anvendte, er basert på reinvestering i skog. Høyesteretts praksis viser imidlertid at rentesatsen skal fastsettes på et bredere grunnlag. Det er heller ikke grunnlag for å fravike ”prejudikatrenten” og generelt redusere rentesatsen fra fem til fire prosent.
- (19) For det femte anføres det at lagmannsrettens flertall anvendte vederlagsloven § 6 feil når det tilkjente to av ankemotpartene – Per Sjølie og Anne Gunvor Midttun – erstatning for tap av mulighetene til å arrangere tilrettelagt jakt. Tilrettelagt jakt innebærer at grunneieren ikke bare leier ut jaktrettighetene, men at det utvikles et konsept som

innebærer at det selges eksklusive jaktpakker med overnatting og forpleining til noen få jegere, og hvor utleie av jakten drives på en mer forretningsmessig måte. Erstatning for det påståtte tapet forutsetter at de tapte mulighetene var påregnelige. Lagmannsrettens flertall synes derimot å ha bygget avgjørelsen på at det er tilstrekkelig at den aktuelle jaktformen var mulig. Subsidiært anføres det at skjønnsgrunnene er mangelfulle.

- (20) For det sjette anføres det at lagmannsrettens rettsanvendelse er uriktig når den fant å kunne tilkjenne vederlag for overtatte veger på grunnlag av et "obligasjonsrettslignende" prinsipp. Lagmannsretten har i realiteten funnet å kunne tilkjenne vederlag for tap i forhandlingsposisjon under henvisning til at forsvaret har et særlig behov for de overtatte vegene. Adgangen til å tilkjenne vederlag på dette grunnlaget ble opphevet ved vederlagsloven av 1973.
- (21) Staten v/Forsvarsdepartementet har nedlagt denne påstand:
1. **Anken fremmes.**
 2. **Overskjønnet oppheves og hjemvises til lagmannsretten til ny behandling."**
- (22) Ankemotpartene, *Ola Dieset mfl.*, og hjelpeintervenienten, *Norges Skogeierforbund*, har i korte trekk anført:
- (23) Anken må avvises. Etter vederlagsloven § 4 jf. §§ 5 og 6 er erstatning for salgs- og bruksverdi selvstendige erstatningsgrunnlag. For samtlige takstnumre fastsatte lagmannsretten erstatning for skog etter både bruks- og salgsverdi. Disse verdiene er likestilte i overskjønnet og danner hver for seg grunnlag for erstatningsfastsettelsene. Når anken over salgsverdien ble nektet fremmet, må det ha samme konsekvens som om avgjørelsen av salgsverdien ikke var påanket. Dette innebærer at salgsverdien, som lagmannsrettens flertall fant var "tilnærmet lik" bruksverdien, er rettskraftig avgjort. Staten har dermed ikke rettslig interesse i å få prøvd lagmannsrettens fastsettelse av bruksverdien.
- (24) Med hensyn til statens anførsel om at lagmannsrettens rettsanvendelse er uriktig når det for all skog i hogstklasse IV og V ble utmålt erstatning som om hele skogen ville ha blitt avvirket i ekspropriasjonsåret 2002, anføres det at påregnelighetskravet i vederlagsloven § 6 første ledd andre punktum utelukkende krever at man står overfor en ressurs som det er påregnelig ville ha blitt utnyttet på grunneierens hånd dersom ekspropriasjonen ikke hadde blitt foretatt. Når flertallet kom til at "det er et eksisterende marked for tømmer i området og at dette markedet er i stand til å motta de kvantiteter det her er snakk om", var det dermed riktig rettsanvendelse å utmåle erstatningen uten å foreta en neddiskontering basert på når det var påregnelig at tømmeret ville ha blitt avvirket.
- (25) Videre bestrides det at det er grunnlag for å oppheve overskjønnet fordi lagmannsrettens flertall har anvendt en uriktig metode ved fastsettelsen av tømmerprisene. Flertallets bemerkninger om tømmerpriser må leses i sammenheng, og det må ses hen til anvendelsen av slakteverdi prinsippet, som det var riktig av flertallet å anvende. Ved anvendelsen av dette prinsippet har skjønnspraksis konsekvent lagt til grunn gjennomsnittlige tømmerpriser over en periode. Denne måten å håndtere prissvingninger på gir rimelige og fornuftige resultater, og fremgangsmåten har så langt ikke vært bestridt etter det man kjenner til. Det bestrides at lagmannsrettens skjønnsgrunner er mangelfulle i de relasjoner hvor de forstlige registreringene ble fraveket.

- (26) Det anføres at lagmannsrettens flertall bygget på riktig rettsanvendelse når det la til grunn at skogeiernes utgifter til skogkultur skulle betraktes som en investering som inngår i grunn- og venteverdiene.
- (27) Med hensyn til valg av kapitaliseringsrentesats vises det til det som er anført av hjelpeintervenienten, Norges Bondelag. I tillegg er det fremhevet at anvendelsen av en kapitaliseringsrentesats på fire prosent i alle fall må være riktig i denne saken hvor skjønnnet inngår i et tiltaksjordskifte. Ved tiltaksjordskifte er det fast praksis å anvende en rentesats på fire prosent ved verdivurderingen av de arealene som inngår i makeskiftet. Når skjønnnet med hjemmel i jordskifteloven § 6 første og tredje ledd inngår i et tiltaksjordskifte, må det riktige være å anvende samme rentesats i samtlige relasjoner.
- (28) Det bestrides at lagmannsrettens flertall har basert avgjørelsen om erstatning av tap av mulighet for å drive tilrettelagt jakt på en uriktig rettsanvendelse. For både Anne Gunvor Midttun og Per Sjølies eiendommer må skjønnss grunnene forstås slik at flertallet fant det aktuelle tapet påregnelig. Skjønnss grunnene er heller ikke mangelfulle.
- (29) Om statens anke over at lagmannsretten har lagt til grunn en uriktig rettsanvendelse ved kravet om vederlag for bruk av overtatte veger, vises det til hva som er anført av hjelpeintervenienten NORSKOG Norsk Skogbruksforening.
- (30) Ola Dieset mfl. og hjelpeintervenienten Norges Skogeierforbund har nedlagt denne påstand:
- ”Prinsipalt: Anken avvises.**
- Subsidiært: Overskjønnet stadfestes så langt det er påanket.**
- I begge tilfelle: Ola Dieset, Per Helgesen, Anne Gunvor Midttun, Alf Tørris Rød, Berit Furuseth Sjølie, Per Sjølie og Norges skogeierforbund tilkjennes saksomkostninger til dekning av utgifter til teknisk og juridisk bistand, med tillegg av lovens forsinkelsesrente fra forfall og til betaling skjer.”**
- (31) Hjelpeintervenienten, *Norges Bondelag*, har i korte trekk anført:
- (32) I et bredt anlagt innlegg er det bestridt at lagmannsrettens rettsanvendelse er uriktig når den anvendte en kapitaliseringsrentesats på fire prosent. Skjønnss grunnene er fyldige og gir et godt grunnlag for å prøve rettsanvendelsen. Anførlene kan oppsummeres slik:
- (33) Fastsettelse av kapitaliseringsrentesatsen hører under skjønnss rettens skjønn. Det bestrides at Høyesterett har fastsatt en ”prejudikatrente” på fem prosent. Skulle dette likevel være tilfellet, anføres det subsidiært at denne rentesatsen bør revurderes.
- (34) Det er ingen feil at skjønnss rettene ved valg av rentesats anvender skogøkonomiske betraktninger ved skjønnss utøvelsen.
- (35) Ved fastsettelsen av nåverdien av fremtidige skoginntekter må det være konsistens mellom de forutsetningene som legges inn i beregningen. Dette gjelder også i forhold til kapitaliseringsrenten.

- (36) Gjennom erstatningen skal ekspropriatene stilles i samme økonomiske situasjon som før ekspropriasjonen. Dersom ekspropriaten må tåle et inflasjonstap, eller får økt risiko ved reinvestering av erstatningen, stilles han i en dårligere økonomisk situasjon. Ølbergdommen (Rt. 1993 side 1524) og Flåmyra-kjennelsen (Rt. 1994 side 557) fastlegger at ekspropriaten skal ha en erstatning som gir ham en rimelig mulighet til å sikre seg mot fall i pengeverdien. Ved valg av rentesats må det tas hensyn til forskjeller i risiko. Heller ikke i finansmarkedet oppnås det høy avkastning ved låg risiko. Det må tas hensyn til at det ved beregningene gjøres fradrag for utgifter til veger og kulturarbeider, altså investeringer i eiendommen som gir en langt lågere avkastning enn fem prosent.
- (37) Høyesterett bes revurdere sammenlikningen med rentesatsen i personskadesakene. Denne sammenlikningen er bare begrunnet i forhold til inflasjonsvern. For øvrig er det store forskjeller mellom disse sakstypene. Beregningsmåtene er forskjellige og risikobildet er ikke det samme.
- (38) Det bestrides at lagmannsrettens flertall har latt renten i konsesjonssaker styre valget av kapitaliseringsrenten.
- (39) Hogst på kort og lang sikt kan verdsettes hver for seg, og med forskjellig kapitaliseringsrente ut fra en konkret vurdering.
- (40) En regel om tilpasningsplikt kan ikke baseres på at en vanlig skogeier skal kunne oppnå en høyere, langsiktig realavkastning uten særlig risiko enn profesjonelle fondsforvaltere. Petroleumsfondet forventer f.eks. å oppnå en avkastning på fire prosent.
- (41) Om de øvrige feil som er påberopt av staten, vises det til ankemotpartenes anførsler, som tiltres.
- (42) Hjelpeintervenienten, Norges Bondelag, har nedlagt denne påstand:
- ”Prinsipalt: Anken avvises.**
- Subsidiært: Overskjønnet stadfestes så langt det er påanket.**
- I begge tilfeller: Norges Bondelag tilkjennes saksomkostninger til dekning av utgifter til sakkyndig og juridisk bistand, med tillegg av lovens forsinkelsesrente fra forfall og til betaling skjer.”**
- (43) Hjelpeintervenienten, *NORSKOG Norsk Skogbruksforening*, har i korte trekk anført:
- (44) Bestemmelsen i vederlagsloven § 6 første ledd andre punktum må forstås slik at grunneierne har krav på slakteverdi av skog i hogstklasse IV og V uten noen neddiskontering. Subsidiært er det anført at de i alle fall har krav på slakteverdien når eksproprianten hogger skogen. Dette er situasjonen i denne saken.
- (45) Med hensyn til vederlaget for overtakelse av veg vises det til at rett til erstatning for veglegemet følger av vederlagsloven § 5. Høyesterett har også lagt dette til grunn i Eikelanddommen (Rt. 1976 side 1362). Det påberopte vederlaget er begrunnet i et alminnelig prinsipp. Vederlaget har ingen sammenheng med den tidligere regelen om at det i visse tilfeller kunne tilkjennes erstatning for tap i forhandlingsposisjon. Statens

angrep på rettsanvendelsen og skjønnsgrunnene retter seg mer mot begrepsbruken i overskjønnet enn den erstatningsrettslige realitet.

(46) I denne saken kreves det bare erstatning for tap, og ikke noe vederlag ut over det. Poenget er at vegene har en merverdi ut over bruken i skogsdriften, og uten ekspropriasjonen ville de ha gitt grunnlag for å oppnå merinntekter – f.eks. ved oppkreving av bompenger. Det er dette tapet som kreves erstattet, og som lagmannsretten har lagt til grunn at det skal utmåles erstatning for.

(47) Med hensyn til valg av kapitaliseringsrentesats er det vist til det som er anført av ankemotpartene og hjelpeintervenientene.

(48) Hjelpeintervenienten, NORSKOG Norsk Skogbruksforening, har nedlagt denne påstand:

”1) Som ankemotpartens prinsipale og subsidiære påstand.

2) NORSKOG Norsk Skogbruksforening tilkjennes saksomkostninger til dekning av utgifter til teknisk og juridisk bistand, med tillegg av lovens forsinkelsesrente fra forfall og til betaling skjer.”

(49) *Jeg er kommet til at det ikke er grunnlag for å avvise anken, og at overskjønnet må oppheves og hjemvises til ny behandling.*

(50) Avvisningsspørsmålet

(51) Med hensyn til avvisningsspørsmålet viser jeg til at statens anke først og fremst gjaldt forskjellige grunnlag for fastsettelsen av bruksverdien. I tillegg ble det anført at flertallets rettsanvendelse ved fastsettelsen av salgsverdien var uriktig – dels fordi det ikke var foretatt en vurdering opp mot kriteriene i vederlagsloven § 5, og dels fordi det ikke var vurdert om det ville ha blitt gitt delingstillatelse. Denne del av anken ble som nevnt nektet fremmet. Spørsmålet er om salgsverdien dermed er rettskraftig avgjort, og om staten som følge av dette har tapt sin rettslige interesse i å få den henviste del av anken behandlet.

(52) I Rt. 1980 side 336 hadde skjønnsretten ved ekspropriasjon av en del av en eiendom splittet opp erstatningen i 14 forskjellige poster. For fem av postene var erstatningen satt til kr 0. Eksproprianten påanket disse postene samt en ytterligere post til lagmannsretten som opphevet skjønnet for disse postenes vedkommende. Eksproprianten påanket deretter lagmannsrettens kjennelse og dom til Høyesterett som opphevet skjønnet i sin helhet. I den sammenheng uttalte førstvoterende (side 343):

”Den erstatning som skal ytes ved ekspropriasjon, må prosessuelt vurderes som ett krav. Oppsplittingen av erstatningen i en lang rekke enkeltposter synes, som nevnt tidligere, å ha ført til at helhetsvurderingen er gått tapt.”

(53) Det kan også vises til Rt. 2004 side 992 som bygger på et tilsvarende standpunkt.

(54) Vederlagsloven § 4 fastsetter at verdsettelsen skal foretas på grunnlag av salgs- eller bruksverdien. Jeg forstår lagmannsrettens flertall slik at det verdsatte skogen på grunnlag av bruksverdien, og nøyer meg med å vise til skjønnsgrunnene vedrørende gnr. 36 bnr. 11 som eies av Anne Gunvor Midttun. For denne eiendommen uttales det på side 93 under punkt 10.4.1 at flertallet ”er kommet til at skogen nedenfor vernskoggrensen skal

verdsettes etter erstl. § 6 annet punktum ...”. Etter deretter å ha drøftet bruksverdien på grunnlag av de prinsipielle vurderingene i skjønnets punkt 6.2, uttaler flertallet på side 94 at "[u]t fra det foreliggende materiale konkluderer flertallet med at salgsverdien er tilnærmet lik bruksverdien". For de øvrige saksøkte finner man tilsvarende uttalelser i flertallets premisser.

- (55) Da lagmannsrettens utsagn om salgsverdien ikke synes å ha vært avgjørende for hvilke beløp som ble tilkjent, vil den i tilfelle allerede av denne grunn ikke være rettskraftig avgjort, jf. Skoghøy, Tvistemål, andre utgave side 805.
- (56) Slik jeg ser det, tilsier dessuten, og dette legger jeg avgjørende vekt på, en naturlig forståelse av kjæremålsutvalgets kjennelse i lys av overskjønnet og statens anke at salgsverdien av skogerstatningene ikke er rettskraftig avgjort. Utvalgets avgjørelse må forstås slik at den nære sammenhengen i flertallets begrunnelse hvor salgsverdien i realiteten fremstod som et resultat av fastsettelsen av bruksverdi, ikke tilsa at begge spørsmål ble behandlet av Høyesterett, og at denne sammenhengen måtte medføre at salgsverdien ville måtte behandles på ny dersom anken over bruksverdien førte fram. Det er for øvrig klart at utvalgets avgjørelse er basert på en forutsetning om at staten vil ha rettslig interesse i å få salgsverdispørsmålet vurdert på ny dersom anken fører fram.
- (57) Skal verdien av skog i hogstklasse IV og V fastsettes uten neddiskontering? – vederlagsloven § 6 første ledd andre punktum
- (58) Det første materielle hovedspørsmålet er om overskjønnet må oppheves fordi flertallet verdsatte skogen på grunnlag av en uriktig tolking av vederlagsloven § 6 første ledd, som har denne ordlyden:
- ”Vederlag etter bruksverdi skal fastsetjast på grunnlag av avkastinga av egedomen ved slik pårekeleg utnytting som det røyneleg er grunnlag for etter tilhøva på staden. Det skal samstundes gjevast vederlag etter dagens pris for dei ressursane på egedomen som vert oreigna og som har salsverde som standskog, jord, sand- og grusforekomster m.v. når dette er pårekeleg etter første punktum.”**
- (59) Første ledd andre punktum ble tilføyd ved lov av 19. juni 1997 nr. 81 på grunnlag av et lovforslag i Dokument nr. 8: 87 (1995-1996) fra representanter fra Fremskrittspartiet, Høyre, Kristelig Folkeparti, Senterpartiet og Venstre. Før jeg går nærmere inn på den del av forslaget som har betydning for vår sak, skal jeg først omtale to saker som var foranledningen til det.

For skogerstatningen er dette avgjørelsen i Rt. 1992 side 217 som gjelder fastsettelsen av bruksverdi etter vedtak om fredning av bl.a. skog i våtmarksområder ved opprettelsen av Ulvåkjølen og Røtkjølen naturreservater. Etter at lov 19. juni 1970 nr. 63 om naturvern § 20 ble endret i 1985, skal erstatningen fastsettes etter reglene i vederlagsloven. I gjengivelsen av statens anførsler for Høyesterett heter det (side 220):

”Det erkjennes at skjønnspraksis hittil med få unntak har utmålt erstatningen etter realisasjonsverdimetoden. Delvis kan nok dette forklares ut fra at ekspropriasjon av skog – iallfall i forhold til den enkelte berørte grunneier – ofte gjelder mindre arealer, og at det da kan være praktisk å bruke realisasjonsprinsippet ved erstatningsutmålingen. Ved naturfredningene – som ofte gjelder store arealer – er det oppstått en ny situasjon, og beregningsmåten er blitt viktigere.”

- (60) På denne bakgrunn anførte staten at skogen ikke kunne verdsettes som om all skog ville ha blitt avvirket straks dersom området ikke hadde blitt fredet.
- (61) Etter å ha gjennomgått hva som generelt følger av påregnelighetskravet i § 6 første ledd første punktum, kom førstvoterende inn på tilpasningskravet ved ekspropriasjon. Det uttales at "[e]kspropriaten må tilpasse seg de nye forhold, innen de rammer som er rettslig, praktisk og økonomisk mulig" (side 226). Deretter uttales det at "[t]ilpasningskravet er således nær knyttet til påregneligheten, idet det må anses som påregnelig at det vil skje en tilpasning, hvor det er mulig". På bakgrunn av disse generelle synspunktene oppsummerer førstvoterende rettstilstanden slik (side 226):

"Ved eiendommer av en slik størrelse og karakter at det skjer en noenlunde jevnlig avvirkning, om ikke nødvendigvis årlig, leder de synspunkter jeg har gjort gjeldende, til en erstatning basert på et redusert balansekvantum. Når det skal gis erstatning for skogens bruksverdi, er det dens verdi som en stedsevarende inntektskilde for eieren som fremstår som det naturlige og påregnelige verdsettelsesgrunnlaget. Inntektene ville kommet jevnt inn, og det er denne tapte inntektsstrøm som gir den differanse som skal sette ekspropriaten i samme økonomiske stilling han ville vært i uten inngrepet."

- (62) Den andre avgjørelsen er Rt. 1991 side 1157, som gjelder ekspropriasjon til veggrunn ved Lillehammer, og hvor det eksproprierte arealet omfattet en grusforekomst som vegvesenet nyttiggjorde seg ved vegbyggingen. Under henvisning til at ekspropriaten også hadde ytterligere grusforekomster som vedkommende kunne selge grus fra, kom Høyesterett til at tilpasningsplikten medførte at erstatningen måtte baseres på at de øvrige grusforekomstene ble solgt først. Lagmannsrettens rettsanvendelse var etter dette riktig når den hadde foretatt en neddiskontering for den eksproprierte grusen med utgangspunkt i at den først ville ha blitt solgt når de øvrige grusforekomstene var utnyttet.
- (63) Begge avgjørelsene bygget altså på at tilpasningsplikten medførte at det ikke skulle foretas en isolert vurdering av den påregnelige utnyttelsen av det eksproprierte arealet om man så bort fra ekspropriasjonen, men at ekspropriatens resteiendom skulle trekkes inn ved vurderingen av tapet. Erstatningen kunne dermed bli betydelig redusert. Standpunktet medførte videre at erstatningen ble forskjellig avhengig av om ekspropriaten hadde en resteiendom eller ikke.
- (64) I Dokument nr. 8: 87 (1995-1996) begrunnes lovforslaget slik:

"Det er en gammel regel i ekspropriasjonsretten at det ikke skal gis erstatning for den verdi det eksproprierte har for ekspropria[n]ten og at ekspropriaten plikter å tilpasse seg slik at tapet blir minst mulig. Disse regler bør opprettholdes, men enkelte utslag av dem virker sterk urimelig på de mange eiere som hvert år berøres. Eksproprieres et skogområde får f.eks. ikke grunneieren lenger erstattet det tømmer som står på arealet og som ekspropria[n]ten kan avvirke og selge med god fortjeneste. Grunneieren får bare erstatning på grunnlag av områdets balanse-kvantum; dvs. det virke som kan avvirket og selges hvert år uten at det tærer på skogkapitalen. Dette kan være langt lavere enn verdien av tømmeret ekspropriaten kan ta ut og selv selge.

Et annet eksempel er ekspropriasjon av arealer med sand- og matjordforekomster. Hadde det ikke vært ekspropriasjonsadgang, måtte ekspropria[n]ten ha betalt for sanden etter den samme pris som enhver annen kjøper. I rettspraksis ved ekspropriasjon legges det derimot til grunn at de eksproprierte sandforekomster ville bli tatt ut sist. Prisen fastsettes til det grunneieren da ville ha oppnådd, neddiskontert til dagsverdi. Dette er en brøkdel av dagens markedspris for sand."

- (65) Etter dette ble det foreslått tilføyd et nytt andre punktum i § 6 første ledd med følgende ordlyd:

”Det skal samstundes gjevast vederlag etter dagens pris for dei ressursar på eigedommen som vert oreigna og som har salsverde som standskog, jord, sand- og grusforelomster m.v.”

- (66) Forslaget ble forelagt Justisdepartementet. I brev datert 15. oktober 1996 uttalte justisministeren seg kritisk til det:

”Jeg oppfatter dette forslaget slik at erstatningen skal utmåles etter denne regel uavhengig av hva som er påregnelig og hvilken mulighet den det eksproprieres fra har til å tilpasse seg situasjonen. En slik regel innebærer et markert brudd med et generelt utgangspunkt i ekspropriasjonsretten, nemlig at bare påregnelig tap kan kreves erstattet.”

- (67) I Innst. O. nr. 65 (1996-97) uttaler komiteens flertall, alle unntatt representantene fra Arbeiderpartiet og Sosialistisk Venstreparti:

”Flertallet er opptatt av at grunneiere også når erstatning utmåles etter reglene om tapte fremtidige bruksmuligheter skal få full erstatning for det faktiske økonomiske tapet han blir påført gjennom ekspropriasjonen. Erstatningen skal etter ordlyden i forslaget utbetales i forhold til hvilken økonomisk utnyttelse av ressursene som er påregnelig i fremtiden. I de tilfeller hvor skog, jord, sand- og grusforekomster m.v. i seg selv har en påregnelig fremtidig salgsverdi skal erstatning utmåles etter dagens pris.”

- (68) Deretter uttaler flertallet at det stilte seg ”undrende” til justisministerens uttalelse som er sitert foran. Dette begrunnes slik:

”Flertallet er uenig i denne tolkningen da det klart fremgår av forslagets ordlyd at det er den påregnelige utviklingen som det er rimelig grunnlag for etter forholdene på stedet som skal legges til grunn. Flertallet stiller seg videre undrende til Justisdepartementets påstand om at forslaget innebærer at man går bort fra regelen om grunneierens tilpasningsplikt, idet det i premissene for forslaget uttrykkelig uttales at denne regelen bør opprettholdes. Forslaget tar kun sikte på å endre enkelte uheldige utslag av dagens praksis.

I de tilfeller hvor ressursene ikke ville vært omsettelige f.eks. på grunn av transportkostnader til markedet eller forbudet i jordloven mot å avhende jord separat uten samtykke, har ikke disse ressursene noen aktuell salgsverdi på eierens hånd. I slike tilfeller er ekspropriasjonen etter flertallets syn ikke påført noe tap i denne relasjonen. Ekspropriasjonen i seg selv skal ikke gi ressursen en verdi som de ikke ville hatt dersom ekspropriasjonen ikke hadde funnet sted.”

- (69) For å oppnå at intensjonen bak forslaget skulle komme klarere fram foreslo medlemmene fra Fremskrittspartiet, Høyre og Senterpartiet at det ble presisert i lovteksten at ressursene på ekspropriasjonens hånd måtte ha en ”aktuell” salgsverdi.

- (70) Komiteens medlem fra Kristelig Folkeparti foreslo på sin side at det avslutningsvis i andre punktum ble tilføyd ”når dette er påreknelig etter første punktum”. Dette var begrunnet i å gjøre det ”udiskutabelt at det er påreknelig bruk som skal vera vurderingstemaet”.

- (71) Under voteringen i Odelstinget ble det først stemt over forslaget fra Fremskrittspartiet, Høyre og Senterpartiet. Etter at dette forslaget ikke hadde oppnådd flertall, stemte de tre partiene subsidiært for forslaget fra Kristelig Folkeparti, som ble vedtatt.
- (72) Under debatten i Odelstinget uttalte representanten for Kristelig Folkeparti, Sæle, bl.a. følgende, jf. Forh. O. (1996-97) side 582:

”Erstatning etter balansekvantum er samanlikna med at storsamfunnet overtek bankboka di, gjev deg rentene, men ikkje kapitalen. Kristeleg Folkeparti er oppteke av at det er det faktiske økonomiske tapet ein skal erstatta.

...

Vi finn det krenkjande når storsamfunnet eksproprierer veggrunn, for å ta eit eksempel frå røyndomen, og beslaglegg grus eller sandførekomster som vegutbyggjaren treng. Etter dagens praksis vert desse massane neddiskonterte til noverdi etter den tanken at dei aktuelle naturressursane er dei som grunneigaren ville ha utnytta sist – sjølv om det faktisk er slik at dei vert brukte med ein gong. Det vil i praksis seia at storsamfunnet beslaglegg og brukar massar som det knapt vert betalt for. Den reelle salsverdien, den som naboen faktisk får for sitt grustak like i nærheten som ikkje vert berørt av ekspropriasjonen, ser ein totalt bort frå. Dette støyter imot folks normale rettskjensle, og det er denne skeivskapen vi rettar opp med dette forslaget.

Det vert hevda at endringa også vil gje erstatning for bruk som ikkje kan påreknast. Det har forslagsstillarane ikkje meint, men for å gjera det udiskutabelt foreslår Kristelig Folkeparti å føya til ei setning om pårekleleg utnytting, også i det nye avsnittet.”

- (73) Høyesterett har i to saker tatt stilling til betydningen av lovendringen. I Rt. 1999 side 458 er det slått fast at ved ekspropriasjon av veggrunn forutsatte erstatning for steinmassene som naturressurs at det var påregnelig at denne ressursen ville ha blitt utnyttet på ekspropriatens hånd. Videre er det i Rt. 2006 side 720 slått fast at bestemmelsen også gjelder i fredningssakene – med andre ord selv om staten i disse tilfellene ikke nyttiggjør seg ressursen.
- (74) Det følger etter dette både av lovens ordlyd, forarbeidene og Rt. 1999 side 458 at § 6 første ledd andre punktum krever at det er påregnelig at ressursen ville ha blitt utnyttet på ekspropriatens hånd. Etter min oppfatning viser henvisningen til første punktum, sammenholdt med grunnsetningen om at det er ekspropriatens tap som skal erstattes, at erstatningsfastsettelsen må baseres på den påregnelige utnyttelsestakten på ekspropriatens hånd.
- (75) Dette følger etter min mening også av formålet med lovendringen: Det var innholdet i tilpasningskravet ved ekspropriasjon av naturressurser Stortinget ville endre. Forarbeidene viser etter min mening klart at Stortinget ikke ville endre det grunnleggende utgangspunktet om at det er ekspropriatens tap som skal erstattes. Dersom man ser bort fra at ressursen først ville ha blitt utnyttet flere år etter ekspropriasjonen og unnlater neddiskontering, får ekspropriaten en høyere erstatning enn sitt tap.
- (76) Min konklusjon er etter dette at § 6 første ledd andre punktum må forstås slik at når det ikke er påregnelig at ekspropriaten ville ha utnyttet hele ressursen straks om ekspropriasjonen tenkes borte, må det foretas en neddiskontering basert på påregnelig utnyttingstakt.

- (77) Spørsmålet blir etter dette om lagmannsretten har basert sin avgjørelse på denne forståelsen av loven. I denne sammenheng viser jeg til overskjønnet side 42-43 hvor flertallet uttaler:

”Hovedregelen i erstl. § 6 første punktum er at erstatning skal beregnes etter påregnelig avvirkning, mens bestemmelsens annet punktum [som] kom i 1997, åpner for erstatning etter slakteverdi. For at dette skal være påregnelig må det være et marked for tømmeret. I det ligger at avsetningsvolumet må være salgbart. Flertallet viser til hva som var intensjonene bak lovendringen i 1997. Før 1997 var det eksempler på at staten nyttiggjorde seg store verdier de ikke betalte for på grunn [av] at det ikke var påregnelig at grunneieren kunne utnytte ressursen.

Regionfelt Østlandet er inntil dags dato det største området i Norge som eksproprieres av Staten. Det finnes få områder som det er naturlig å sammenligne regionfeltet med, men ekspropriasjonen til Gardermoen hovedflyplass er blant de større. Det var her flere grunneiere med skogarealer på mer enn 200 dekar. Dette skjedde før lovendringen i 1997, og her gjorde Staten opp etter slakteverdi på tømmeret.

...

Regionfeltet er en ren ekspropriasjon hvor Staten tilegner seg full rådighet over arealet. Etter en samlet vurdering har derfor flertallet kommet til at erstl. § 6 første ledd annet punktum kommer til sin fulle rett i vår sak. Staten eksproprierer [et] stort naturområde med skog. Det er intensjonene bak lovforslaget at det i slike sammenhenger skal gis erstatning for standskogen etter dagens pris. ...

Forsvaret står overfor stadig skiftende krav til øvelsesvirksomhet, og dette får følger for regionfeltet som skytefelt. Dette medfører at nye områder vil avvirket og bli tatt i bruk. Det er derfor påregnelig at Forsvaret vil avvirket de områder som er nødvendig for drift i tillegg til ordinær skogsdrift.

Det er også påregnelig at skogeierne vil drive skogen. Det drives i forskjellig takt alt etter hvilken økonomisk situasjon den enkelte eier befinner seg i. Det er et faktum at en skogeier fullt lovlig kan avvirket hugstklasse III, IV og V. Skogloven har nylig kommet med lettelse om dette. En trenger heller ikke gå lenger enn til Nordre Løsset, som er naboeiendommen til Søndre Løsset og part i saken Per Sjølie. Her blir i praksis all hogstmoden skog avvirket – det blir tatt ut ca. 250.000 m³. Retten kan ikke se at det gjelder andre forhold innad i regionfeltet enn det som skjer på naboeiendommer uavhengig av regionfeltet.

...

Retten er ikke i tvil om at det er et eksisterende marked for tømmer i området og at dette markedet er i stand til å motta de kvantiteter det her er snakk om. Det vil være tilstrekkelig å henvise til avvirkningene på Nordre Løsset, som er referert i saken. Verdien for standskogen i hugstklasse IV og V beregnes derfor som slakteverdi i år 0. Denne metode gir for den yngre del av hugstklasse IV en lavere verdi enn om bestandene overholdes til viserprosenten går til 4 % for så å diskonteres til år 0.”

- (78) Når skjønnsgrunnene leses i sammenheng, finner jeg det klart at lagmannsrettens flertall har lagt til grunn at det ikke skal skje noen neddiskontering når det er et marked for tømmeret etter slakteverdi, og det er påregnelig at skogeieren ”vil drive skogen” og fullt lovlig kan avvirket skog i hogstklasse IV og V. Skjønnsgrunnene gir derimot ingen holdepunkter for at lagmannsrettens flertall fant det påregnelig at alt tømmer i hogstklasse IV og V ville ha blitt hogget i 2002 om ekspropriasjonen ikke hadde funnet sted.

- (79) Da lagmannsrettens flertall etter dette har basert skjønnet på en uriktig anvendelse av vederlagsloven § 6 første ledd andre punktum, må overskjønnet oppheves og hjemvises til ny behandling.
- (80) Prinsippet for fastsetting av tømmerpriser
- (81) Lagmannsrettens flertall kom som nevnt til at det ikke skulle foretas noen neddiskontering av verdien av tømmer i hogstklasse IV og V. Ved fastsettelsen av tømmerprisen viste imidlertid flertallet til at prisene i 2002 representerte et bunnivå. Det baserte derfor skjønnet på ”de påregnelige tømmerpriser fremover”. Staten har bestridt denne rettsanvendelsen.
- (82) Jeg er enig med staten i at flertallet også i denne relasjon har basert skjønnet på en uriktig rettsanvendelse. Umiddelbart kan det nok synes unaturlig å anvende prisene i et år som representerer et bunnivå i forhold til tidligere og senere priser. Det er imidlertid ekspropriatens tap som skal erstattes. Og dersom det legges til grunn at all skog ville ha blitt avvirket et bestemt år, må man ta konsekvensen av det og anvende vedkommende års priser uavhengig av om de er spesielt låge eller spesielt høye.
- (83) Dersom lagmannsretten under det nye overskjønnet, på grunnlag av den tolkingen av vederlagsloven § 6 første ledd andre punktum som jeg har lagt til grunn foran, finner det riktig å foreta en neddiskontering fordi det anses påregnelig at tømmeret i hogstklasse IV og V ville ha blitt avvirket over en nærmere bestemt periode, må lagmannsretten kunne ta utgangspunkt i et gjennomsnitt de nærmeste årene før og etter ekspropriasjonen. I denne sammenheng understreker jeg at justering for den alminnelige prisutviklingen skal legges inn ved valget av kapitaliseringsrentesats, jf. Rt. 1991 side 1157 på side 1162.
- (84) Utgifter til skogkultur
- (85) Skogbruksloven av 2005 § 14 sammenholdt med forskrift om skogavgift av 21. desember 2005 nr. 1661 §§ 1 og 2 fastsetter at ”ved salg og annen overdragelse samt ved ekspropriasjon av hogget eller fremdrevet skogsvirke eller av trær på rot”, skal det for 2006 avsettes en skogavgift til et skogfond på minst fire prosent av virkets bruttoverdi. For 2002 fastsatte den tilsvarende forskriften av 19. desember 2001 nr. 1672 § 1 et minstebeløp på fem prosent.
- (86) Lagmannsrettens flertall kom til at det ved erstatningsutmålingen ikke skulle gjøres fradrag for det minstebeløpet som grunneierne er pliktig til å avsette, men at det er de faktiske, påregnelige kostnader til skogkulturiltak som må komme til fradrag. Dette ble begrunnet med at etableringskostnadene for ny skog måtte anses som en investering som reduserer nåverdien for de fremtidige inntektene fra det nye bestandet. Lagmannsrettens mindretall kom derimot til at det aktuelle beløpet skulle anses som en driftskostnad ved avvirkningen.
- (87) Jeg kan ikke se at flertallet har bygget skjønnet på en uriktig rettsanvendelse. Det er rett nok avvirkningen som utløser plikten til å foreta avsetningen. Etter skogbruksloven § 14 fjerde ledd følger imidlertid innestående skogfondsmidler eiendommen. Forskrift av 3. juli 2006 om skogfond o.a. § 11 viser videre at midlene kan anvendes til en rekke

forskjellige formål – endatil forsikringspremie, kompetansehevende tiltak, oppmerking av eiendomsgrenser og merverdiavgift. Og i den utstrekning midlene anvendes til dekning av utgifter til skogplanting, kreves det ikke at midlene anvendes til planting m.m. på det området som er avvirket. Dette viser at selv om skogeieren etter skogbruksloven § 6 har en foryngelsesplikt etter hogst, og det er en direkte sammenheng mellom avvirkningen og de avsatte midlene, foreligger det ingen tilsvarende kobling med hensyn til bruken. Periodiseringen for avsetning og bruk er også forskjellig. Disse forhold viser etter min mening at tilknytningen mellom anvendelsen av midlene og avvirkningen har en karakter som tilsier at lagmannsrettens rettsanvendelse ikke er uriktig.

- (88) Valg av kapitaliseringsrentesats
- (89) Lagmannsrettens flertall har som nevnt ved vurderingen av bruksverdien for skog i hogstklasse I, II og III anvendt en kapitaliseringsrentesats på fire prosent. Staten anfører at dette er feil rettsanvendelse.
- (90) Valg av kapitaliseringsrentesats har vært prøvd av Høyesterett i flere saker om ekspropriasjon eller fredning av fast eiendom og om personskadeerstatning. For ekspropriasjon og fredning av skog gjelder dette plenumsavgjørelsen i Rt. 1986 side 178 (Noem), Rt. 1992 side 217 (Ulvåkjølen), Rt. 1994 side 557 (Flåmyra) og Rt. 1997 side 428 (Torsæterkampen). Jeg går ikke detaljert gjennom de tre første avgjørelsene, idet Rt. 1997 side 428 etter min mening gir uttrykk for den rettsanvendelsen som har utviklet seg gjennom disse avgjørelsene.
- (91) I Rt. 1997 side 428 var det tale om to bygdeallmenninger som fikk fredet henholdsvis 1 581 og 979 da produktiv skog gjennom opprettelsen av to naturreservater. Overskjønnet anvendte en kapitaliseringsrentesats på fire prosent med den begrunnelse at allmenninger er underlagt lov av 19. juni 1992 nr. 59 om bygdeallmenninger. Denne loven pålegger bygdeallmenninger visse bånd som overskjønnet tok hensyn til. Om rettsanvendelsen uttalte Høyesterett på side 432-433:

”Det følger av plenumsdommen i Rt 1986 side 178 (Noem) at det ved kapitalisering av bruksverdierstatning for skog i alminnelighet vil være riktig å anvende en felles, objektivisert langtidsrentesats for eiendommer av den art det gjelder. Fastsettelsen av denne rentesatsen skal i prinsippet bygge på en bred vurdering av alle de alternative plasserings- og anvendelsesmuligheter som vil stå til rådighet for ekspropriaten, for å gjøre erstatningen inntektsbringende og sikre avkastningen av den. I avgjørelsen i Rt 1994 side 557 (Flåmyra) trakk Høyesterett her en parallell til andre rettsområder hvor det foreligger tilsvarende behov for å kapitalisere erstatningsytelser for fremtidig løpende tap, og henviste spesielt til den kapitaliseringsrentesats som praktiseres ved beregningen av erstatningen for tap i fremtidig erverv etter personskade. Ved Ølbergdommen, Rt 1993 side 1524, er det fastslått at denne rentesatsen ikke bør settes lavere enn 5 %. Høyesterett gav med dette anvisning på at denne rentesatsen som regel skal anvendes også ved kapitalisering av bruksverdierstatning for skog. Men det ble pekt på at dersom en generell vurdering av avkastningsforholdene i næringen skulle gi grunnlag for å anvende en høyere sats, må denne legges til grunn.

I tråd med de retningslinjer som er trukket opp i Noemsaken, tok Høyesterett i Flåmyrakjennelsen en reservasjon: Dersom det for den enkelte eiendom som avstår areal er ’opplyst spesielle forhold som gir grunn til en særlig vurdering’, kan likevel den standardiserte kapitaliseringsrentesatsen fravikes. Det understrekes at en slik særlig vurdering kan komme til å slå ut i både en lavere og en høyere rentesats, og videre at de spesielle forhold som kan begrunne dette, må fremgå av skjønnsgrunnene.”

- (92) Det følger altså av denne dommen at det ved bruksverdierstatning for skog skal anvendes en "felles, objektivisert langtidsrentesats" for eiendommer av den art det gjelder. Denne rentesatsen skal bygge på en bred vurdering av "alle de alternative plasserings- og anvendelsesmuligheter som vil stå til rådighet for ekspropriaten". Gjennom henvisningen til Rt. 1994 side 557 (Flåmyra) forstår jeg avgjørelsen videre slik at det er nærliggende å trekke inn de investeringsmulighetene som ligger til grunn for fastsettelsen av kapitaliseringsrentesatsen i personskadesakene når det skal foretas en objektivisert vurdering ved avståelse av skog. På dette grunnlaget kom altså Høyesterett til at det også ved bruksverdierstatning for skog "som regel" skal anvendes en rentesats på fem prosent. Men dersom en "generell vurdering av avkastningsforholdene i næringen" skulle gi grunnlag for å anvende en "høyere sats", må denne legges til grunn. En eventuell lågere sats forutsetter at det for den enkelte eiendommen er "opplyst spesielle forhold som gir grunn til en særlig vurdering". Et eventuelt avvik fra det generelle utgangspunktet om valg av lågere – eventuelt høyere rentesats – på dette grunnlaget "må fremgå av skjønnsgrunnene".
- (93) Etter min mening foreligger det nå en fast høyesterettspraksis for at det i saker om erstatning ved ekspropriasjon eller fredning av fast eiendom, personskadesakene og andre saker hvor det må foretas en neddiskontering av et fremtidstap som hovedregel anvendes en kapitaliseringsrentesats på fem prosent. Av avgjørelser etter årtusenskiftet fra andre saksområder kan det vises til Rt. 2000 side 977 om fastsettelse av vederlag ved bruk av statens forkjøpsrett etter konsesjonsloven og Rt. 2007 side 1308 (avsnitt 66) om innløsning av tomtefeste. Høyesterett har riktignok i de fleste sakene presisert at valg av rentesats i den konkrete saken hører under skjønnsretten. Jeg forstår imidlertid Høyesteretts praksis slik at det skal mye til før skjønnsretten kan anvende en lågere rentesats enn normalrentesatsen på fem prosent.
- (94) Lagmannsrettens flertall har i skjønnet på side 37-38 gitt følgende begrunnelse for å anvende en rentesats på fire prosent:

"Til spørsmålet om hvilken kapitaliseringsrentefot som skal anvendes for skog, viser flertallet til jordskifterettens referanser og utredninger. Flertallet vil særlig understreke at et vesentlig grunnlag for vurdering av rentefoten, er sammensetningen av den kapitalstrøm som skal diskonteres. Så lenge det brukes et estimat av 'dagens priser' og kostnader for nettoinntekter langt inn i fremtiden, må det vurderes i hvilken grad skogbruket er i stand til å opprettholde sin realinntekt. Statens fremleggelse av kurve for fall i realverdi for tømmerpris er ikke tilstrekkelig, fordi det også må tas hensyn til de totale kostnaders utvikling over tid. Skogbruket totalt har over tid vist stor evne til å opprettholde realverdien av sine inntekter. Den økende interessen for kjøp av noe større eiendommer fra personer i finansmiljøet til priser som det er problemer med å forsvare innenfor konsesjonsgrensens 4 prosent bruksverdiberegning, gir en indikasjon på at oppfatningen om skog som en verdifast plassering fortsatt er tilstede. Konsekvensene av et slikt syn vil være en kapitaliseringsrente som er lik den langsiktige realrente for risikofri kapitalplassering. Men for i noen grad å gardere for risiko, er det vanlig i statsforvaltningen å legge til et risikotillegg på 0,5 prosent for prosjekter med lav risiko. Det vil derfor være naturlig å gjøre dette også for skog.

...

Ved verdsettelse av tømmeret i hogstklasse IV og V er det generelt snakk om en diskonteringsstid fra 0 – 15 år, mens det for det resterende er snakk om fra 30 år til evig tid. Med disse vesentlige forskjeller i tidsperspektiv og verdi, vil det være mest formålstjenlig for et riktigst mulig resultat, å betrakte tømmeret i hogstklasse IV og V

som en bankkonto, som eventuelt diskonteres med en rente som anses dekkende for en kortsiktig plasseringsperiode, mens det for andre beregninger legges til grunn en langtids realrente med risikotillegg for prosjekter med lav risiko. ...

Flertallet legger til grunn at med de tømmerpriser og kostnader som er forutsatt, er det riktig med en realrente tillagt et risikotillegg på 0,5 prosent. Langtidsrealrenten for sikre plasseringer er avhengig av tidsperspektiv. Med grunnlag i de fremlagte kilder hvor nivået er fra 2,3 prosent til 3,6 prosent, tar flertallet utgangspunkt i 3,5 prosent, og legger 0,5 prosent for risiko slik at flertallet anvender en kapitaliseringsrente på 4 prosent ved beregning av grunn- og venteverdiene. Dette harmonerer også godt med hva en salgsverdieregning etter konsesjonsloven ville gi, og må derfor anses å være et godt uttrykk for full erstatning.”

- (95) Denne rettsanvendelsen avviker etter min mening fra den rettsstilstanden som følger av Rt. 1994 side 557 og Rt. 1997 side 428: Som nevnt er det i disse avgjørelsene fastsatt at en lågere kapitaliseringsrentesats enn fem prosent forutsetter en ”særlig vurdering” av de spesielle forhold ved den enkelte eiendommen. Lagmannsrettens flertall har derimot begrunnet den lågere rentesatsen i generelle forhold i skogbruksnæringen. Normalrentesatsen er imidlertid fastsatt ut fra alternative plasseringer for å sikre avkastningen i et svært langt tidsperspektiv, uavhengig av de svingningene som erfaringsmessig forekommer i perioden. Så vel avkastningens sikkerhet som inflasjonsrisikoen er trukket inn i de avgjørelsene hvor normalrentesatsen ble fastsatt. Disse avgjørelsene må antas å bygge på at selv om skogen vurderes i et langt tidsperspektiv, kan det ikke legges til grunn at en investering i skog fullt ut vil opprettholde dagens avkastning og realverdi. Jeg kan etter dette ikke se at det er grunnlag for å sette ned normalrentesatsen på fem prosent.
- (96) Jeg nevner også forholdet til den kapitaliseringsrentesatsen som i dag anvendes ved fastsettelse av hvilken kjøpesum som kan aksepteres ved en konsesjonsvurdering, og som lagmannsrettens flertall fremhever avslutningsvis i sitatet. I Rt. 2000 side 977 kom Høyesterett i en sak som gjaldt fastsettelse av vederlaget ved bruk av statens forkjøpsrett etter konsesjonsloven til at denne rentesatsen ikke var avgjørende for det vederlaget staten skulle betale. Det samme må gjelde i denne relasjon. Jeg nøyer meg med å vise til at konsesjonsrenten utgjør et ledd i styringen av prisen på landbrukseiendommer, og at den ikke er uttrykk for den langsiktige avkastningen på alternative plasseringer av ekspropriasjonserstatningen. Da dette momentet ikke synes å ha inngått i lagmannsrettens begrunnelse for å neddiskontere tapet med en rentesats på fire prosent, går jeg ikke nærmere inn på dette forholdet.
- (97) Grunneierne har anført at i denne saken bør det uansett anvendes en rentesats på fire prosent, idet skjønnnet inngår i et tiltaksjordskifte hvor jordskifterettene som fast praksis anvender en rentesats på fire prosent ved verdivurderingen av de skogeiendommene som skal makeskiftes. Jeg kan ikke se at denne anførselen kan føre fram. To av ankemotpartene, Per Sjølie og Ola Dieset, er rett nok også parter i det makeskiftet som skal gjennomføres, idet deler av det arealet som de avstår skal makeskiftes. Jeg nøyer meg med å vise til at det foreliggende skjønnnet også for deres vedkommende gjennomføres som et ordinært skjønn for fastsettelse av kontanterstatningen etter ekspropriasjonsrettslige regler, og at det er helt atskilt fra makeskiftet.
- (98) Jeg er etter dette kommet til at lagmannsrettens overskjønn også må oppheves fordi valget av kapitaliseringsrentesats bygger på feil rettsanvendelse.

(99) Erstatning for tapte inntekter ved tilrettelagt jakt

(100) For to av de saksøkte, Anne Gunvor Midttun – eier av gnr. 36 bnr. 11 i Åmot, og Per Sjølie – eier av gnr. 35 bnr. 16, 30 og 58 og gnr. 85 bnr. 1 i Åmot, har lagmannsrettens flertall tilkjent erstatning for tapte muligheter til å drive tilrettelagt jakt. Tilrettelagt jakt innebærer som nevnt at grunneieren på sin eiendom over noen dager guider og innlosjerer et jaktlag som jakter elg. For denne tjenesten betales det et relativt høyt vederlag.

(101) Statens anke er begrunnet i at vederlagsloven er uriktig anvendt ved at lagmannsretten har tilkjent erstatning for en mulighet og ikke for hva som er påregnelig utnyttelse av arealene. Subsidiært anføres det at skjønnsgrunnene er mangelfulle.

(102) Etter vederlagsloven § 6 første ledd første punktum skal vederlag etter bruksverdi fastsettes på grunnlag av eiendommens avkastning ”ved slik pårekneleg utnytting som det røyntleg er grunnlag for etter tilhøva på staden”.

(103) Om innholdet av det aktuelle vilkåret uttales det i Ot.prp. nr. 50 (1982-83) side 49:

”Etter Justisdepartementets mening er det viktig at det ved verdsettingen bare skal tas hensyn til den utnytting av ekspropriasjonseiendommen som det er r e e l t grunnlag for. Det synes ikke å være noen uenighet om at loven må forstås på denne måten, ..., men departementet mener at dette bør komme klarere fram i lovteksten. Man må unngå å komme tilbake til situasjonen før 1973 da det i skjønnspraksis til dels ble stilt nokså lemfeldige krav med hensyn til hva som kunne godtas som en påregnelig utnyttelse av ekspropriasjonseiendommen, ... Departementet vil derfor foreslå at det i lovteksten presiseres at det bare skal kunne tas hensyn til den påregnelige utnyttingen som det er reelt grunnlag for etter forholdene på stedet.”

(104) Ved justiskomiteens behandling av proposisjonen ble lovteksten endret til nynorsk. Det fremgår imidlertid av Innst. O. nr. 27 (1983-84) side 5 andre spalte at justiskomiteens flertall var enig i det som uttales i sitatet foran.

(105) Om påregnelighetskravet ved ekspropriasjon eller fredning av skog uttaler Høyesterett i Rt. 1992 side 217 på side 225:

”Påregnelighetskravet har for det første betydning ved bruksendringer – kan det påvises en sannsynlig bruksendring, og den nye bruk vil gi et høyere verdigrunnlag, skal det legges til grunn. Ellers er det – når det er bruksverdien som skal erstattes – den bruk som for vedkommende eiendom fremstår som den mest sannsynlige, som normalt vil gi verdigrunnlaget. Den bruk som en alminnelig, forstandig skogeier vil legge til grunn for driften, blir skjønnsstemaet. Dette er den naturlige og påregnelige bruk, og det er den bruk som har overvekt av sannsynlighet for seg.”

(106) Da Midttun ikke har arrangert tilrettelagt jakt, var altså skjønnsstemaet om det hadde en ”overvekt av sannsynlighet for seg” at hun ville ha startet slik jakt. Om dette uttaler lagmannsrettens flertall på side 96 i overskjønnet:

”Flertallet, skjønnsmennene, er kommet til at Anne G. Midttun i tillegg til kjøttprisen, har krav på erstatning for såkalt tilrettelagt jakt ved å selge jaktpakker. Eiendommen på 9.765 dekar er så stor at det, etter flertallets syn, er påregnelig at eiendommen vil bli drevet aktivt i forhold til utmarksutnyttelse. Teigene ligger spredt, men i samme område. Det er en hovedteig (teig 5) som går ut fra setra som har et areal på 6 805

dekar. Eiendommen er medlem i Åmot Utmarksråd. Det er derfor påregnelig at arealene ville blitt lagt inntil hverandre, slik at det ville blitt en enhet på 9 765 dekar. Dette utgjør et meget attraktivt og etterspurt jaktområde. Når det gjelder naturforhold og landskapsbilde er området forholdsvis likt eiendommen til Per Sjølie. Det er store åpne områder med fjellskog og myrer. Dette er attraktive jaktområder både for småvilt og elgjakt. For elgjakten utgjør dette en betydelig merverdi. Ut fra en generell og skjønnsmessig vurdering ansettes dette til årlig 50 000 kroner. Det er da tatt hensyn til at det tar tid å opparbeide merverdiene.”

- (107) Om henvisningen til Åmot Utmarksråd nevner jeg at dette rådet for jakten foretar omarrondering mellom medlemmene slik at de får sammenhengende jaktområder.
- (108) Lagmannsrettens flertall fant altså tilrettelagt jakt ”påregnelig”, og gav en nærmere begrunnelse for det under henvisning til eiendommens karakter. Selv om det ikke eksplisitt uttales at det er mest sannsynlig at Midttun ville ha arrangert slik jakt dersom ekspropriasjonen ikke hadde funnet sted, kan jeg ikke se at sitatet gir holdepunkter for at flertallet stilte for små krav til sannsynligheten for at det ville ha blitt gjennomført tilrettelagt jakt. De krav som stilles til skjønnsgrunnene i et tilfelle som det foreliggende, må tilpasses at skjønnssordningen er basert på at rettens flertall består av personer som normalt ikke er jurister. Dersom det ikke ble tatt hensyn til dette når de inntar et annet standpunkt enn rettsformannen og av den grunn må utforme sine skjønnsgrunner selv, kunne betydningen av skjønnsmenns deltakelse bli uheldig redusert. Når flertallet fant tilrettelagt jakt ”påregnelig”, må dette være tilstrekkelig.
- (109) For Per Sjølie nevnes at det i overskjønnet er opplyst at han før ekspropriasjonen eide totalt 74 000 da. Ved ekspropriasjonen reduseres hans gjenværende areal til 53 000 da. Om tapet mulighet til å drive tilrettelagt jakt uttaler lagmannsrettens flertall på side 114:
- ”Kvaliteten på gjenværende areal for tilrettelagt jakt vil være vesentlig redusert. Hvordan det kommende makeskiftarealet på ca. 5 000 da vil passe sammen med eiendommens restarealer for å bygge opp et nytt jaktsenter er det ingen som vet i dag. Fra grunneiers side er beregnet erstatning basert på utleie av 5 jaktpakker. Til sammenligning er det på et tilsvarende areal hos Kiær-Mykleby gjennomført et opplegg med 3 jaktpakker.**
- Ved gjenerverv for seteranlegget til et nytt jaktsenter er det en forutsetning at det skal drives tilrettelagt jakt videre. Grunneieres tap utgjøres av kjøttverdien for det antall dyr som arealtapet fører til og reduksjon i inntekten fra den tilrettelagte jakten. Hvis grunneier kunne ha utviklet sitt jaktopplegg (uten RØ) ville han trolig etter noen år kunne ha kjørt et opplegg med 4 jaktpakker. Etter at sammenhengende jakttid ble gjennomført i 2002, er det et forhold som gjør det mulig å utnytte den tilrettelagte jakten bedre enn før. Med en nær halvering av hovedterrenget og tap av det klart beste jaktterrenget vil muligheten til 1 jaktpakke være borte, og gi en redusert verdi på de gjenværende jaktpakker. Flertallet setter dette lik tapet av 1 jaktpakke til 60 000 kroner.”**
- (110) I motsetning til i skjønnsgrunnene for Midttun er det altså ikke eksplisitt uttalt at lagmannsrettens flertall fant det påregnelig at Sjølie har lidt det tapet som erstatningen er basert på. Det har imidlertid formodningen mot seg at flertallet bygde avgjørelsen vedrørende Sjølie på en annen rettsanvendelse enn for Midttuns vedkommende. I denne sammenheng viser jeg til at det fremgår av mindretallets begrunnelse at Sjølie, i motsetning til Midttun, faktisk har drevet tilrettelagt jakt. Under henvisning til hva jeg har uttalt om avgjørelsen vedrørende Midttun, er jeg kommet til at overskjønnet heller ikke kan oppheves for Sjølies vedkommende.

(111) Vederlag for bruk av veger

(112) Grunneierne har i tillegg til bruksverdierstatningen for skogen krevd vederlag for forsvarrets bruk av veger i og utenfor skytefeltet. Etter å ha gjennomgått flere høyesterettsavgjørelser om vederlag for slik bruk, uttaler lagmannsretten enstemmig:

”Lagmannsretten konkluderer etter dette med at det etter gjeldende rett, i tillegg til tapsprinsippet, gjelder et vederlagsprinsipp når eksproprianten bruker anlegg og innretninger. Men det samme må gjelde når eksproprianten overtar slike anlegg til eie.

...

Også på ekspropriatens hånd er det forhold som må hensyntas. For det første at veiene inngår som en innsatsfaktor for avkastningen av skogen. Det er derfor de er bygd. Hvis eksproprianten i tillegg til skogerstatningen, må betale vederlag for veiene, får det karakter av dobbeltestatning. Eksproprianten hadde ikke samtidig kunnet selge veinettet og opprettholdt den avkastning som han får godtgjort i skogerstatningen. Uten veier ville driftsutgiftene ha blitt mye større, og det ville vært områder som det ikke ville ha lønt seg å avvirke i. Men i vårt tilfelle er det ikke en salgsverdi som utmåles, men et obligasjonsrettslignende vederlag. Det Høyesterett understreket i Eikelandsdommen, var at objektet måtte være

’et kapitalgode som representerte en aktuell økonomisk verdi uavhengig av hva eksproprianten ut fra sitt aktuelle behov kunne være villig til å betale.’

Dette vilkår er oppfylt for skogsbilveier. De har verdi i skogsdriften, men kan også og samtidig utnyttes økonomisk ved å kreve inn bompenger. Tilsvarende på ekspropriantens hånd. Forsvarsbygg kan utnytte veiene i forbindelse med skogsdriften, uten at det utelukker at veiene kan brukes under byggingen og i driften av skytefeltet. Det er altså tale om to utnyttelser som ikke utelukker hverandre. Når det er tilfellet, legger lagmannsretten til grunn at det ikke er tale om dobbeltgodtgjørelse.”

(113) Da saken ikke var tilstrekkelig opplyst, utsatte lagmannsretten utmålingen av erstatningsbeløpene.

(114) Staten har som nevnt anført at lagmannsretten la til grunn at det skal utmåles et ”obligasjonsrettslignende vederlag”, og at dette er uriktig rettsanvendelse.

(115) Før vedtakelsen av vederlagsloven av 1973 ble det i enkelte tilfeller gitt erstatning for tap i forhandlingsposisjon. I Innstilling om skjønnsordningen og om erstatningsutmåling ved ekspropriasjon fra Husaskomiteén oppsummeres rettstilstanden slik på side 133 første spalte:

”Eksproprianten skal ikke ha erstatning beregnet etter hva han kunne ha presset vederlaget opp til ved minnelige forhandlinger. Hvis imidlertid eksproprianten har foretatt investeringer på eiendommen som kommer eksproprianten til gode, har eksproprianten [skal være eksproprianten] krav på at det ved erstatningsfastsettingen tas et visst hensyn til disse.”

(116) Denne regelen ble opphevet ved vederlagsloven av 1973 som i § 4 nr. 2 siste punktum fastsatte at ”[d]et tas heller ikke hensyn til hvor mye den det eksproprieres til fordel for, på grunn av sitt særlige behov kunne tenkes å ha vært villig til å gi for eiendommen om det ikke hadde foreligget ekspropriasjonsadgang”. Vederlagsloven av 1984 inneholder

ingen tilsvarende uttrykkelig bestemmelse, men i Rt. 1999 side 458 er det på side 465 fastslått at det fortsatt ikke skal gis erstatning for tap i forhandlingsposisjon.

- (117) Som det fremgår av sitatet fra lagmannsrettens skjønnsgrunner, ble det i Rt. 1976 side 1362 (Eikeland) tilkjent vederlag for ekspropriantens bruk av ekspropriatens vegger i et tilfelle hvor ekspropriasjon til kraftlinje også omfattet rett til å bruke grunneierens vegger. Skjønnsforutsetningene fastsatte at eksproprianten skulle utbedre eller betale erstatning for skader og ulemper som oppstod ved bruken av vegene. Vassdragsvesenet fikk ikke medhold i at skjønnet bygget på en uriktig rettsanvendelse når det var tilkjent erstatning for selve bruken av vegene. Denne erstatningen kom i tillegg til at Vassdragsvesenet hadde utbetalt eller betalt erstatning for skader og ulemper. Etter å ha henvist blant annet til vegloven § 53, oppsummerte førstvoterende rettstilstanden slik (side 1371):

”Som jeg ser det, er det en etablert rettsregel at det ved tvangsavståelse av rett til å bruke anlegg og innretninger skapt ved kapital- og arbeidsinnsats også skal betales erstatning for selve bruken. Jeg finner imidlertid grunn til å presisere at det må dreie seg om foretatte investeringer som har verdi, og verdi utenom den som er skapt ved ekspropriasjonsformålet. Det må dreie seg om bruksrett til et kapitalgode som representerer en aktuell økonomisk verdi uavhengig av hva eksproprianten ut fra sitt aktuelle behov kunne være villig til å betale. Jeg legger da til grunn at det ved erstatningsfastsettelsen i dette tilfelle på den ene side skal tas hensyn til veiens standard og lengde og kostnader ved bygging av veien – dens rent tekniske verdi, på den annen til brukens omfang og arten av den transport det er tale om. Dreier det seg om en beskjeden og kortvarig bruk, vil dette også gi utslag ved erstatningsfastsettelsen, og jeg antar at det ikke byr på praktiske vansker å få fastsatt en passende godtgjørelse. Forutsetningen må imidlertid være at det ikke blir betalt dobbelt erstatning for veibruken.”

- (118) Sammenholdt med avgjørelsene i Rt. 1993 side 496 og Rt. 1998 side 29 hvor det ikke ble tilkjent noe vederlag, og hensett til at det er ekspropriatens tap som skal erstattes, må et særskilt vederlag for vegene forutsette at de har en påregnelig økonomisk verdi for grunneierne ut over bruken i skogsdriften – eksempelvis i form av tapte bompenger – som de nå går glipp av. I den utstrekning det erverves rett til veg utenfor det området som avstås til eiendom fra en ekspropriat som ikke får erstatning for vegretten gjennom erstatningen for det arealet som avstås, kan det etter omstendighetene være aktuelt å fastsette en erstatning som bygger på prinsippene i Eikelanddommen, jf. vegloven § 53 som det henvises til i dommen. Det fremgår ikke av overskjønnet at dette er en aktuell problemstilling i vår sak.

(119) Saksomkostninger

- (120) Det følger av skjønnsloven § 54 b jf. § 54 at staten må erstatte ankemotpartene deres omkostninger ved ankesaken. Omkostningsoppgave er innlevert, felles for alle ankemotpartene og hjelpeintervenienten, Norges Skogeierforbund. I samsvar med dette fastsettes saksomkostningene til kr 275 000 inklusive merverdiavgift. Staten har ikke hatt innsigelse mot at den også skal dekke omkostningene for de to andre hjelpeintervenientene. Norges Bondelag tilkjennes etter dette saksomkostninger med kr 180 470 som fordeler seg med kr 155 000 på salær og kr 25 470 på utlegg. NORSKOG Norsk Skogbruksforening tilkjennes kr 179 062,50 inkludert utgifter med kr 3 250 og merverdiavgift med kr 35 812,50.

- (121) Jeg stemmer for denne

D O M :

1. Lagmannsrettens skjønn oppheves for så vidt gjelder fastsettelsen av skogerstatninger og hjemvises til ny behandling for lagmannsretten med unntak for takstnummer 114, Egil Grønstad.
2. I saksomkostninger for Høyesterett betaler staten v/Forsvarsdepartementet til Ola Dieset, Per Helgesen, Anne Gunvor Midttun, Alf Tørris Rød, Berit Furuseth Sjølie, Per Sjølie og Norges Skogeierforbund i fellesskap 275 000 – tohundreogsyttifemtusen – kroner innen 2 – to – uker fra forkynnelsen av denne dom med tillegg av den alminnelige forsinkelsesrente etter forsinkelsesrenteloven § 3 første ledd første punktum fra forfall til betaling skjer.
3. I saksomkostninger for Høyesterett betaler staten v/Forsvarsdepartementet til Norges Bondelag 180 470 – etthundreogåttitusenfirehundreogsytti – kroner innen 2 – to – uker fra forkynnelsen av denne dom med tillegg av den alminnelige forsinkelsesrente etter forsinkelsesrenteloven § 3 første ledd første punktum fra forfall til betaling skjer.
4. I saksomkostninger for Høyesterett betaler staten v/Forsvarsdepartementet til NORSKOG Norsk Skogbruksforening 179 062,50 – etthundreogsyttitusenogsekstio – kroner og femti øre innen 2 – to – uker fra forkynnelsen av denne dom med tillegg av den alminnelige forsinkelsesrente etter forsinkelsesrenteloven § 3 første ledd første punktum fra forfall til betaling skjer.

- (122) Dommer **Endresen:** Jeg er i det vesentlige og i resultatet enig med førstvoterende.
- (123) Dommer **Øie:** Likeså.
- (124) Dommer **Stang Lund:** Likeså.
- (125) Dommer **Lund:** Likeså.

(126) Etter stemmegivningen avsa Høyesterett denne

D O M :

1. Lagmannsrettens skjønn oppheves for så vidt gjelder fastsettelsen av skogerstatninger og hjemvises til ny behandling for lagmannsretten med unntak for takstnummer 114, Egil Grønstad.
2. I saksomkostninger for Høyesterett betaler staten v/Forsvarsdepartementet til Ola Dieset, Per Helgesen, Anne Gunvor Midttun, Alf Tørris Rød, Berit Furueth Sjølie, Per Sjølie og Norges Skogeierforbund i fellesskap 275 000 – tohundreogsyttifemtusen – kroner innen 2 – to – uker fra forkynnelsen av denne dom med tillegg av den alminnelige forsinkelsesrente etter forsinkelsesrenteloven § 3 første ledd første punktum fra forfall til betaling skjer.
3. I saksomkostninger for Høyesterett betaler staten v/Forsvarsdepartementet til Norges Bondelag 180 470 – etthundreogåttitusenfirehundreogsytti – kroner innen 2 – to – uker fra forkynnelsen av denne dom med tillegg av den alminnelige forsinkelsesrente etter forsinkelsesrenteloven § 3 første ledd første punktum fra forfall til betaling skjer.
4. I saksomkostninger for Høyesterett betaler staten v/Forsvarsdepartementet til NORSKOG Norsk Skogbruksforening 179 062,50 – etthundreogsyttinitusenogsekstio – kroner og femti øre innen 2 – to – uker fra forkynnelsen av denne dom med tillegg av den alminnelige forsinkelsesrente etter forsinkelsesrenteloven § 3 første ledd første punktum fra forfall til betaling skjer.

Riktig utskrift bekreftes: